

ἄνθρωπος, τὸ εὖ ποιεῖν. Ἐξεστὶ σοι Θεὸν γενέσθαι μηδὲν πονήσαντι· μὴ πρόη τὸν καιρὸν τῆς θεώσεως (Α. 976).

Ὁ λαὸς ἠνάγκασε τὸν Γρηγόριον νὰ δεχθῆ τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐφ' ᾧ ἀπήγγειλε τὸν λς' λόγον ἐνώπιον τῆς αὐλῆς· διατείνεται ἐν αὐτῷ, ὅτι δὲν ποθεῖ τὴν τιμὴν τῆς ἐπισκοπῆς, προβάλλει εἰς ἀπολογία τὴν κοινότητα αὐτοῦ ὀρθοτομοῦσαν τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, ἀποτείνει δὲ συμβουλὰς ἀρίστας εἰς τοὺς ἡγεμόνας, τοὺς εὐγενεῖς, τοὺς πλουσίους καὶ τοὺς σοφοὺς. Ἰδίως ρητορικὰ εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τοῦ λόγου. Ἐν ἀρχῇ ἀναπτύσσει τὰ αἷτια τῆς πρὸς αὐτὸν ἀγάπης τῆς κοινότητος αὐτοῦ, ἐν οἷς, λέγει, ἔστι καὶ τοῦτο, ὅτι οὐδὲν ἔχει τὸ κομψόν, τὸ θεατρικόν, τὸ κολακευτικόν καὶ πομπῶδες. « Ἄλλ' οὐδὲ τῶν κομψῶν τις καὶ ἡδέων ἐγώ, καὶ οἷος κολακεία κλέπτειν τὴν εὐνοίαν· οἷους ὁρῶ πολλοὺς τῶν νῦν ἱερατεύειν ὑπισχνουμένων, οἱ τὴν ἀπλήν καὶ ἄτεχνον ἡμῶν εὐσέβειαν, ἐντεχνον πεποιήκασι, καὶ πολιτικῆς τι καινὸν εἶδος ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς εἰς τὰ ἅγια μετενηνεγμένης, καὶ ἀπὸ τῶν θεάτρων ἐπὶ τὴν τοῖς πολλοῖς ἀθέατον μυσταγωγίαν » (Β. 266). Ἐν τέλει δὲ πλήρης παρρησίας συμβουλεύει πάντας ἀναφωνῶν· « Οἱ βασιλεῖς, αἰδεῖσθε τὴν ἀλουργίδα. Γινώσχετε ὅσον τὸ πιστευθὲν ὑμῖν, καὶ τί τὸ μέγα περὶ ἡμᾶς μυστήριον. Κόσμος ὅλος ὑπὸ χεῖρα τὴν ὑμετέραν, διαδήματι μικρῷ καὶ βραχεῖ ρακίῳ κρατούμενος. Τὰ μὲν ἄνω, μόνου Θεοῦ· τὰ κάτω δέ, καὶ ὑμῶν. Θεοὶ γίνεσθε τοῖς ὑφ' ἡμᾶς, ἵν' εἴπω τι καὶ τολμηρότερον. Καρδίᾳ βασιλέως ἐν χειρὶ Θεοῦ, καὶ εἴρηται, καὶ πιστεύεται. Ἐνταῦθα ἔστω τὸ κράτος ὑμῖν, ἀλλὰ μὴ τῷ χρυσῷ καὶ ταῖς φάλαγξιν. Οἱ περὶ τὰ βασίλεια καὶ τοὺς θρόνους, μὴ σφόδρα ταῖς ἐξουσίαις ἐπαίρεσθε, μηδὲ ἀθάνατα διανοεῖσθε περὶ τῶν οὐκ ἀθανάτων. Πιστοὶ μένετε τοῖς βασιλεῦσι, Θεῷ δὲ πρότερον, δι' ὃν καὶ τούτοις οἷς ἐπιστεύθητε, καὶ οἷς παραδέδοσθε. Οἱ τὸ γένος κομπάζοντες, τὸν τρόπον ἐξευγενίσαστε· ἢ φθέγξομαί τι τῶν ἀηδῶν μὲν, εὐγενῶν δέ. Τότε γὰρ ἀληθῶς εὐγενέστατον ἦν ἂν τι τὸ ὑμέτερον, εἰ μὴ καὶ δέλτοι τοὺς δυσγενεῖς ὑμῖν ἐνέγραφον. Οἱ σοφοὶ καὶ φιλόσοφοι, οἱ σοφισταὶ καὶ γραμ-

ματισταί, καὶ τῶν δημοσίων θηρευταὶ χρότων, οὐκ οἶδα πῶς ἂν σοφοὶ κληθείητε, τὸν πρῶτον λόγον οὐκ ἔχοντες. Οἱ περὶ τὸν πλοῦτον, ἴστε θαρροῦντες ἀβεβαίῳ πράγματι. Ἀποφόρτισαί τι τῆς νηός, ἵνα πλέης κουφότερος. Οἱ περὶ τὴν τρυφήν, ὑφέλετέ τι τῆς γαστρούς, δότε τῷ πνεύματι. Ἐγγὺς ὁ πένης· τῇ νόσῳ βοήθησον. Τί καὶ σὺ κάμνεις ἀπεπτῶν, καὶ οὗτος πεινῶν; καὶ σὺ κρεπαλῶν, καὶ οὗτος ὑδεριῶν; καὶ σὺ κόρῳ κόρον βαρύνων, καὶ οὗτος περιτρεπόμενος νόσῳ; Μὴ παρίδῃς τὸν σὸν Λάζαρον ἐνταῦθα, μή σε ποιήσῃ τὸν ἐκεῖθεν πλούσιον. Ὑμεῖς, ἡ μεγάλη πόλις, οἱ πρῶτοι μετὰ τὴν πρώτην εὐθέως, φάνητέ μοι πρῶτοι, μὴ τὴν κακίαν, ἀλλὰ τὴν ἀρετὴν· μὴ τὴν ἐκλυσιν, ἀλλὰ τὴν εὐνομίαν. Ὡς ἔστιν αἰσχρὸν, τῶν μὲν πόλεων κρατεῖν, τῶν δὲ ἡδονῶν ἠττᾶσθαι· καὶ πόλιν εἶναι παιζόντων τὴν πρώτην ἐν πόλεσιν, ἣν καὶ ταῖς ἄλλαις τύπον εἶναι καλοῦ παντός πρεπωδέστερον. Ταῦτα διαπτύοιτε, Θεοῦ πόλις ἐνητε» (Β'. 277).

Ὁ Συνακτήριος λόγος δικαίως θεωρεῖται ὡς ἐν τῶν ἀρίστων ρητορικῶν προϊόντων τοῦ τε πνεύματος καὶ τῆς καρδίας τοῦ Γρηγορίου. Μετὰ τριετῆ ἐνεργὸν βίον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὁ Γρηγόριος ἀποχαιρετᾷ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ ἐν τῇ ἀγίᾳ Σοφίᾳ. Καίτοι δὲ ἡ ἐπιθυμία τοῦ ν' ἀποχωρήσῃ ἦτο εἰλικρινεστάτη, καὶ οὐ μόνον αἱ ἀτελεύτητοι ἔριδες καὶ συζητήσεις καὶ ζηλοτυπίαί, αἱ ὑπόνοιαὶ καὶ κακώσεις καὶ ἀπειλαὶ μέχρι θανάτου, ἀλλὰ καὶ ἡ πάσχουσα αὐτοῦ ὑγεία ἦσαν ἡ αἰτία τῆς παραιτήσεως ἀπὸ τῆς ἐπισκοπικῆς ἑδρας, εἰς ἣν μόλις πρό τινων ἑβδομάδων εἶχεν ἀνέλθει, ἐν τούτοις ἀποχαιρετᾷ μετ' ἄλγους ἐνδομύχου ποίμνιον, ὅπερ ἐν μέσῳ πολλῶν ἀγώνων ἀπέβη αὐτῷ ἔτι προσφιλέστερον, αἰσθάνεται πόσον εἶναι δυσχερὲς νὰ ἐγκαταλίπη τοιοῦτον ἐνεργείας κύκλον, τοιαύτην πόλιν καὶ κοινότητα, ἣν ἐθεμελίωσε καὶ προήγαγε· τούτων πάντων ἡ ἀνάμνησις ἐμπνέει αὐτῷ νέας δυνάμεις καὶ ζωὴν. Ἐν πρώτοις χαρακτηρίζει ἐνώπιον τῶν ἐπισκόπων τὸ ποίμνιον αὐτοῦ, ὅπερ, λέγει, εὔρε μικρὸν καὶ ἀτελές, ἀσύντακτον, ἀνεπίσκοπον καὶ ἀόριστον, πλανώμενον, διεσπαρμένον καὶ διερ-

ριμμένον, ἐγκαταλείπει δὲ ἀκμάζον· « Ἄρον κύκλω τοὺς ὀφθαλμούς σου, καὶ ἴδε, πᾶς ὁ τῶν ἐμῶν λόγων ἐξεταστής. Ἴδε τὸν στέφανον τὸν πλακέντα τῆς δόξης, ἀντὶ τῶν μισθωτῶν Ἐφραΐμ, καὶ τοῦ στεφάνου τῆς ὕβρεως. Ἴδε πρεσβυτέρων συνέδριον, πολιᾶ καὶ συνέσει τετιμημένων, διακόνων εὐταξίαν, οὐ πόρρω τοῦ αὐτοῦ Πνεύματος, ἀναγνωστῶν εὐκοσμίαν, λαοῦ φιλομάθειαν, ὅσον ἐν ἀνδράσιν, ὅσον ἐν γυναιξί, τὴν ἀρετὴν ὁμοτίμοις. Τούτου τοῦ στεφάνου κάγω τι συνεβαλόμην τοῖς πλέκουσιν. Εἰ γὰρ τὸ πόλιν τῆς οἰκουμένης ὀφθαλμόν, γῆς καὶ θαλάσσης ὅτι κράτιστον, ἐώας τε καὶ ἐσπερίου λήξεως οἶον σύνδεσμον, εἰς ἣν τὰ πανταχόθεν ἄκρα συντρέχει, καὶ ὅθεν ἄρχεται, ὡς ἀπὸ ἐμπορίου κοινοῦ τῆς πίστεως· εἰ τὸ ταύτην στηρίζαι τε καὶ σθενῶσαι τοῖς ὑγιαίνουσι λόγοις, τῶν οὐ μεγάλων, καὶ ταῦτα, τοσαύταις δονουμένην γλώσσαις, καὶ οὕτω πανταχόθεν, σχολῆ γ' ἂν ἄλλο τι φανείη μέγα καὶ σπουδῆς ἄξιον. Εἰ δέ τι τῶν ἐπαινουμένων (δότε τι καὶ ἡμῖν τῆς ἐπὶ τούτοις φιλοτιμίας), καὶ αὐτοὶ μερίδα τινὰ τοῖς ὀρωμένοις τούτοις συνεισηνέγκαμεν» (Β'. 469). Ὑπερασπίζων δὲ τὴν ἀφιλοκέρδειαν αὐτοῦ, καὶ ζητῶν ὡς ἀμοιβὴν τῶν κόπων αὐτοῦ τὴν ἄδειαν τοῦ νὰ ἀπέλθῃ, λέγει· « Ἀναπαύσατε τῶν μακρῶν πόνων ἡμᾶς· αἰδέσθητε τὴν πολιὰν ταύτην· τιμήσατε τὴν ξενιτείαν· ἄλλον ἀντεισαγάγετε, τὸν ὑπὲρ ὑμῶν διωκόμενον, ὅστις καθαρὸς χειρᾶς, ὅστις φωνὴν οὐκ ἀσύνετος, ὅστις ἱκανὸς τὰ πάντα ὑμῖν χαρίζεσθαι. Ἐμοὶ δὲ ὀράτε καὶ τὸ σῶμα ὡς ἔχει τοῦτο, καὶ χρόνῳ καὶ νόσῳ, καὶ πόνῳ δαπανηθέν. Τί δεῖ γέροντος ὑμῖν δειλοῦ, καὶ ἀνάνδρου, καὶ καθ' ἑκάστην, ὡς εἰπεῖν, ἀποθνήσκοντος τὴν ἡμέραν, οὐ τῷ σώματι μόνον, ἀλλὰ καὶ ταῖς φροντίσιν» (αὐτ. 481); Ὁ Γρηγόριος μέμφεται ἔπειτα τὸ φίλερι τῶν ἐπισκόπων, ἀναιρεῖ μομφὰς τινὰς εἰς αὐτὸν ἀποδιδόμενας καὶ τελευτᾶ διὰ τῶν ὠραίων ἐκείνων καὶ συγκινητικῶν προσφωνήσεων· « Χαίροις, Ἀναστασία μοι, τῆς εὐσεβείας ἐπώνυμε. Σὺ γὰρ τὸν λόγον ἡμῖν ἐξανέστησας ἔτι καταφρονούμενον· τὸ τῆς κοινῆς νίκης χωρίον, ἢ νέα Σηλώμ, ἐν ἧ' πρῶτον τὴν σκηνὴν ἐπήξαμεν, τεσσαράκοντα ἔτη περιφε-

ρομένην ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ πλανωμένην. Σὺ τε ὁ μέγας ναὸς οὗτος καὶ περιβόητος, ἡ νέα κληρονομία· ὑμεῖς τε ὅσοι μετὰ τοῦτον εὐθύς τοῖς κάλλεσιν, ἄλλος ἄλλο τι τῆς πόλεως μέρος διειληφότες, ὡσπερ σύνδεσμοὶ τινες καὶ τὸ γειτονοῦν οἰκειούμενοι. Χαῖρέ μοι, ὦ καθέδρα, τὸ ἐπιφθονον ὕψος τοῦτο καὶ ἐπικίνδυνον, ἀρχιερέων συνέδριον, ἱερέων αἰδοῖ καὶ χρόνῳ τετιμημένον. Χαίρετε, ψαλμωδιῶν ἀρμονίαι, στάσεις πάννουχοι, παρθένων σεμνότης, γυναικῶν εὐκοσμία, χηρῶν, ὀρφανῶν συστήματα, πτωχῶν ὀφθαλμοί, πρὸς Θεὸν καὶ πρὸς ἡμᾶς βλέποντες. Χαίρετε, οἴκοι φιλόξενοι καὶ φιλόχριστοι, καὶ τῆς ἐμῆς ἀσθενείας ἀντιλήπτορες. Χαίρετε, τῶν ἐμῶν λόγων ἐρασταί, καὶ δρόμοι, καὶ συνδρομαί, καὶ γραφίδες φανεραὶ καὶ λανθάνουσαι, καὶ ἡ βιαζομένη κιγκλῖς, αὕτη τοῖς περὶ τὸν λόγον ὠθιζομένοις. Χαίρετε, ὦ βασιλεῖς, καὶ βασιλεία, ὅσον τε περὶ τὸν βασιλέα θεραπευτικὸν καὶ οἰκίδιον· εἰ μὲν καὶ βασιλεῖ πιστόν, οὐκ οἶδα· Θεῷ δὲ τὸ πλεῖον ἀπίστον. Κροτήσατε χεῖρας, ὀξὺ βοήσατε, ἄρατε εἰς ὕψος τὸν ῥήτορα ὑμῶν. Σεσίγηκεν ὑμῖν ἡ πονηρὰ γλῶσσα καὶ λάλος. Χαῖρε, ὦ μεγαλόπολι καὶ φιλόχριστε. Πρόσιτε τῇ ἀληθείᾳ· μετασκευάζεσθε ὀψὲ γοῦν· τιμήσατε Θεὸν πλεον τῆς συνηθείας. Χαίροις, Ἄνατολή καὶ Δύσις, ὑπὲρ ὧν, καὶ ὑφ' ὧν πολεμούμεθα· μάρτυς ὁ εἰρηνεύσων ὑμᾶς, ἂν ὀλίγοι μιμήσωνται τὴν ἐμὴν ὑποχώρησιν. Χαίρετε, ἄγγελοι, τῆςδε τῆς ἐκκλησίας ἔφοροι, καὶ τῆς ἐμῆς παρουσίας καὶ ἐκδημίας, εἴπερ ἐν χειρὶ Θεοῦ τὰ ἡμέτερα. Χαῖρέ μοι, ὦ Τριάς, τὸ ἐμὸν μελέτημα καὶ καλλώπισμα· καὶ σώζοιο τοῖςδε, καὶ σώζοις τούςδε, τὸν ἐμὸν λαόν· καὶ ἀγγέλοιό μοι διὰ παντός ὑψουμένη, καὶ αὐξομένη, καὶ λόγῳ καὶ πολιτεία. Τεκνία, φυλάσσοιτέ μοι τὴν παρακαταθήκην· μέμνησθέ μου τῶν λιθασμῶν» (αὐτ. 489). Τοιοῦτος εἶναι ὁ Συντακτῆριος τοῦ Γρηγορίου, προϊὼν ἀληθοῦς καὶ ἐξόχου ρητορείας, λόγος, ἐν ᾧ, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Villemain, ἀναπτύσσει ὁ Γρηγόριος δύναμιν λόγου ἑκτακτον καὶ ἀνωτέραν ἢ ἐν τοῖς λοιποῖς πᾶσι, λόγος, ὅστις καὶ νῦν ἔτι μετὰ αἰώνων παρέλευσιν ἐπιδρᾷ τοσοῦτον

ἰσχυρῶς ἐπὶ τὸν ἀναγνώστην, ὥστε νομίζει ὅτι ἀκούει αὐτὸν ἀπαγγελλόμενον.

Καὶ αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Γρηγορίου ἔχουσι ρητορικὴν ἀξίαν· εἶναι γεγραμμένα ἐμβριθῶς, ἐν γλώσση ρεοῦση, καὶ οὐχὶ πομπωδῶς. Ὁ Βασίλειος ἐν ἐπιστολῇ 19ῃ λυπεῖται διὰ τὸν λακωνισμὸν τοῦ Γρηγορίου, θέλων οὕτω νὰ εἴπῃ, ὅτι ἐπεθύμει νὰ ἦναι αἱ ἐπιστολαὶ αὐτοῦ ἐκτενέστεραι, ἵνα μείζονος ἀπολαύῃ τέρψεως ἀναγινώσκων αὐτάς. Ἐν τῇ 51ῃ ἐπιστολῇ γραφείσῃ πρὸς τὸν Νικόβουλον, πραγματεύεται ὁ Γρηγόριος περὶ τοῦ ὕφους τῶν ἐπιστολῶν, ἐκπληρῶν τὴν παράκλησιν τοῦ Νικοβούλου. Ἡ ἐπιστολή, λέγει, πρέπει νὰ ἦναι σύντομος, σαφής, ἀπηλλαγμένη παντὸς πομπώδους καὶ ξηροῦ, νὰ ἔχῃ χάριν, νὰ ἦναι πλήρης γνωμῶν καὶ παροιμιῶν καὶ ἀποφθεγμάτων, ν' ἀποκλείωνται δὲ αἱ ἀντιθέσεις. Ἡ φράσις πρέπει νὰ ἦναι φυσικὴ καὶ ἡ τέχνη ὑπολανθάνουσα. Ἰδίως ὁμως ἡ ἐπιστολή πρέπει νὰ ἦναι σύντομος, εἰ καὶ τὸ μῆκος αὐτῆς ὀρίζεται κατὰ τὴν σημασίαν τῆς ὑποθέσεως. Κατὰ τοὺς κανόνας τούτους συνέτασεν ὁ Γρηγόριος τὰς ἐπιστολάς αὐτοῦ, αἵτινες εἶναι γεγραμμένα μετὰ τοσαύτης τέχνης καὶ ἐπιμελείας, ὥστε φαίνεται ὅτι ἔγραψεν αὐτάς δι' εὐρύτερον ἀναγνωστῶν κύκλον. Ἡ 233^η ἐπιστολή εἶναι δεῖγμα λακωνικῆς ἐπιστολῆς. Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἔγραψεν ὁ Γρηγόριος διὰ τινὰ μητέρα, ἣτις ἔπεμπε τὸν υἱὸν αὐτῆς εἰς τὸν Λιβάνιον· «Μήτηρ πατρὶ πέπομφα παῖδα, ἢ κατὰ φύσιν τὸ κατὰ λόγους. Ὅπως οὖν μοι μελήσει, σοὶ μελήσει.» Τῷ Σακερδῶτι, στενότατα συνδεδεμένῳ μετὰ τοῦ Γρηγορίου, διωκομένῳ δέ, γράφει ὁ Γρηγόριος πολλὰς ἐπιτυχεῖς ἐπιστολάς περὶ τῆς ἀξίας τῶν διωγμῶν καὶ τῶν θλίψεων καὶ περὶ ὑπομονῆς (πρβλ. ἐπιστ. 214, 215, 216). Ἐν τῇ ἐπιστολῇ 222α παραμυθεῖται εὐγλώττως τὴν ἀδελφὴν τοῦ Σακερδῶτος ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῆς. Ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς 30ῃ, 21ῃ, 32α καὶ 33ῃ πρὸς Φιλάγγριον λαλεῖ ἐπίσης ἐξόχως περὶ τῶν σωματικῶν παθῶν. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ 12ῃ ὁ Γρηγόριος εἶναι σκωπτικός. Γράφων πρὸς τὸν Νικόβουλον σκώπτοντα ὡς μικρὰν τῆς

σύζυγον αὐτοῦ, ἀδελφὴν τοῦ Γρηγορίου, λέγει· «Σκώπτεις τὴν Ἀλυπιανὴν ἡμῖν, ὡς μικράν, καὶ τῆς σῆς μεγαλειότητος ἀναξίαν, ὧ μακρὲ σύ, καὶ ἀμέτρητε, καὶ πελώριε, τό τε ὕψος καὶ τὴν ἀλκὴν. Νῦν γὰρ ἔγνων ὅτι ψυχὴ μετρεῖται, καὶ ἀρετὴ ταλαντεύεται, καὶ τιμιώτεραι τῶν μαργάρων αἱ πέτραι, καὶ κόρακες ἀηδόνων αἰδεσιμώτεραι. Σὺ μὲν οὖν ἀπόλαυε τοῦ μεγέθους καὶ τῶν πηγῶν, καὶ μηδὲν λείπου τῶν Ἀλωάδων ἐκείνων. Ἴππον γὰρ ἄγεις, καὶ τινάσσεις αἰχμὴν, καὶ θῆρες σοι μέλουσι. Τῇ δὲ οὐδὲν ἔργον, οὐδὲ παλλῆς τῆς ἰσχύος, κερκίδα φέρειν, καὶ ἡλακάτην μεταχειρίζεσθαι, καὶ ἰστῶ προσκαθέζεσθαι.» Ἰδίως τρυφεραὶ καὶ μετὰ πάθους γεγραμμέναι εἶναι αἱ πρὸς τὸν Βασίλειον ἐπιστολαὶ (πρβλ. 9, 20, 40, 45, 46, 58). Ἐν τινι ἐξ αὐτῶν, τῇ 46ῃ, γράφει· «Τί οὖν τις ἄλλο θαυμάσειε τῶν ἐπὶ τῆς γῆς, εἰ μὴ σὲ Γρηγόριος. Ἐν μὲν ἕαρ ἐν ὦραις, εἷς δὲ ἥλιος ἐν ἀστράσιν, εἷς δὲ περιέχων ἅπαντα οὐρανός, μία δὲ κατὰ πάντων φωνὴ ἢ σή, εἶπερ τι ἐγὼ ἰκανός τὰ τοιαῦτα κρίνειν, μηδὲ ἀπατᾶ με τὸ φίλτρον, ὅπερ οὐκ οἶομαι.» Ἐν ἐπιστολῇ 80ῃ πρὸς τὸν Εὐδόξιον γράφει μετ' ἄλγους· «Ἐρωτᾶς πῶς τὰ ἡμέτερα. Καὶ λίαν πικρῶς. Βασίλειον οὐκ ἔχω, Καισάριον οὐκ ἔχω, τὸν πνευματικὸν ἀδελφὸν καὶ τὸν σωματικόν. Ὁ πατήρ μου καὶ ἡ μήτηρ μου ἐγκατέλιπόν με, μετὰ τοῦ Δαυὶδ φθέγγομαι. Τὰ τοῦ σώματος πονηρῶς ἔχει, τὸ γῆρας ὑπερκεφαλῆς, φροντίδων ἐπιπλοκαί, πραγμάτων ἐπιδρομαί, τὰ τῶν φίλων ἄπιστα, τὰ τῆς Ἐκκλησίας ἀποίμαντα. Ἐρρει τὰ καλὰ, γυμνά τὰ κακά, ὁ πλοῦς ἐν νυκτί, πυρσός οὐδαμοῦ, Χριστός καθεύδει. Τί χρὴ παθεῖν; μία μοι τῶν κακῶν λύσις, ὁ θάνατος. Καὶ τὰ ἐκεῖθεν μοι φοβερά, τοῖς ἐντεῦθεν τεκμαιρομένω» (Γ'. 153).

Ὁ Γρηγόριος διατρέβων περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ βίου αὐτοῦ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ Ἀριανζῶ, ἠσχολεῖτο περὶ τὴν ποίησιν. Ἀλλὰ τὰ ποιήματα τοῦ Γρηγορίου δὲν εἶναι ἀντάξια τῆς φήμης αὐτοῦ· πρῶτον διότι ἐποίησεν αὐτὰ ἐν βαθεῖ γήρατι, ὅτε ἡ ποιητικὴ φαντασία συνήθως ἄρχεται καθεύδουσα· καὶ δεύτερον διότι τὰ ποιήματα ταῦτα περιστρέφονται περὶ θεολογικὰ ζητήματα, εἶναι

μελέται θρησκευτικάί, ἐποιήθησαν ἄρα ἐν λελογισμένη ἡσυχία καὶ κρίσει, τοῦθ' ὅπερ περικόπτει τὰς πτέρυγας τῆς ποιητικῆς φαντασίας. Ἐν τούτοις πολλὰ τῶν ποιημάτων τοῦ Γρηγορίου δὲν στεροῦνται ποιητικῆς ἐξάρσεως καὶ φαντασίας. Ἐν μάλιστα τούτων ὑπερέχει τῶν λοιπῶν πάντων κατὰ τε τὸ ὕψος καὶ τὴν δύναμιν. « Χθές, λέγει, περιαλγῆς καὶ περίλυπος, μεμονωμένος ἐκαθήμην ὑπὸ τὴν σκιάν ἄλσους πυκνοῦ· διότι ἐν ταῖς θλίψεσιν ἀγαπῶ τὸ φάρμακον, νὰ συνδιαλέγωμαι πρὸς ἑμαυτόν. Αἱ αὔραι μιγνυόμεναι μετὰ τῶν ὡδῶν τῶν πτηνῶν κατέχεον ὕπνον νήδυμον ἀπὸ τῶν κορυφῶν τῶν δένδρων, ἐνθα τὰ πτηνὰ ἤδον ὑπὸ τοῦ φωτός τοῦ ἡλίου εὐφραίνόμενα. Αἱ τέττιγες κεκρυμμέναι ὑπὸ τὴν χλόην ἐποίουν ἅπαν τὸ ἄλσος νὰ ἀντηχῆ· ὕδωρ ψυχρὸν ἔβρεχε τοὺς πόδας μου ῥέον ἡρέμα διὰ τοῦ δροσεροῦ ἄλσους. Ἄλλ' ἐγὼ κατειχόμεν ὑπὸ τοῦ ἄλγους μου, οὐδόλως περὶ πάντων τούτων μεριμνῶν· διότι ψυχὴ ἀλγοῦσα δὲν παραδίδεται εἰς τέρψεις. Ἐν τῇ θλίψει καὶ ταραχῇ τῆς καρδίας μου εἶπον τάδε· Τίς ἐγενόμην, τίς εἰμί, τί ἔσομαι; ἀγνοῶ. Καὶ ἄλλοι σοφώτεροι ἐμοῦ ἀγνοοῦσιν αὐτό. Ὑπὸ νεφέλης κεκαλυμμένος πλανῶμαι τῆδε κακεῖσε οὐδὲ τὸ ὄναρ, ὧν ποθῶ, κατέχων· διότι πάντες κυλιόμεθα ἐν τῇ πλάνῃ, ἐφ' ὅσον ἡ πυκνὴ τῆς σαρκὸς νεφέλη ἐπικρέματα καθ' ἡμῶν· ἐκεῖνος δ' εἶναι ὁ σοφώτερός μου, ὅστις πλέον τῶν ἄλλων ἀπατᾶται ὑπὸ τοῦ ψεύδους τῆς καρδίας αὐτοῦ. Εἰμί· εἶπατέ μοι; διότι ὅ,τι ἤμην παρῆλθε, καὶ νῦν εἶμαι ἄλλο τι· τί θὰ ἦμαι αὔριον, ἐὰν ὑπάρχω; Οὐδὲν μόνιμον. Ἐρχομαι καὶ παρέρχομαι δίκην ποταμοῦ ῥέοντος. Εἶπέ μοι, τί εἰμι περιπλέον; καὶ νῦν ἐνῶ μένω ἐνταῦθα ὄρα μὴ φύγω. Δὲν διερχόμεθα δις τὸν αὐτὸν ποταμόν· δὲν ἐπαναβλέπομεν τὸν ἄνθρωπον ὃν ποτε εἶδομεν. Ὑπῆρχον ἐν τῷ πατρί μου, εἶτα ἡ μήτηρ μου ἐδέξατό με, ἐπλάσθην δὲ ἐξ ἀμφοτέρων. Ἐπειτα ἐγενόμην σὰρξ ἀκίνητος, ἀμέτοχος ψυχῆς καὶ νοῦ, ἔχων τάφον τὴν μητέρα. Οὕτω κείμενοι μεταξὺ δύο τάφων ζῶμεν ἵνα ἀποθάνωμεν. Ἡ ζωὴ μου συνίσταται ἐκ τῆς δαπάνης τῶν ἐτῶν μου. Ἦδη τὸ γῆρας μὲ κατέστησε πολιόν. Ἄλλ' ἂν

ἡ αἰωνιότης μέλη νὰ μὲ δεχθῆ, ὡς λέγουσιν, εἰπέ μοι, δέν σοι φαίνεται ὅτι ἡ ζωὴ αὕτη εἶναι ὁ θάνατος, ὁ δὲ θάνατος εἶναι ἡ ζωή;»

Ἐν τῇ ποιητικῇ ταύτῃ ἐξάρσει, ὁ ρήτωρ ἐξακολουθεῖ ἐρωτῶν τὴν διτύνητον καὶ μυστηριώδη ἡμῶν φύσιν, λέγων· «Ψυχὴ, τίς εἶσαι; πόθεν ἔρχεσαι; τίς σε κατέστησε νεκροφόρον; τίς σε ἐνέδυσεν εἰς τὰς στυγεράς ἀλύσεις τοῦ βίου τούτου; Πῶς ἐμίγησ πνεῦμα εἰς τὴν ὕλην, νοῦς εἰς τὴν σάρκα; Ἄν ἔλαβες τὴν ὑπαρξιν ταῦτοχρόνως μετὰ τοῦ σώματος, ὅποια ὀλεθρία εἰς ἐμέ ἔνωσις! Εἶμαι εἰκὼν Θεοῦ καὶ τέκνον ἡδονῆς. Νῦν εἶμαι ἄνθρωπος, μετ' οὗ πολὺ δὲν εἶμαι πλέον ἄνθρωπος, ἀλλὰ κόνις· ἰδοὺ αἱ τελευταῖαι ἐλπίδες· ἀλλ' ἂν εἶσαι οὐρανία, ὦ ψυχὴ μου, δίδαξόν με τοῦτο· ἂν, ὡς φρονεῖς, εἶσαι πνοὴ καὶ μέρος Θεοῦ, ἀπόρριψον τὴν κακίαν καὶ πείθομαι ὅτι εἶσαι θεία» (Γ. σ. 755).

Ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀβεβαιότητος ταύτης καὶ ἀμφιβολίας αἴφνης ὁ ποιητὴς ἴσταται ἐκπληκτος· ἀνακαλεῖ τοὺς λόγους αὐτοῦ· κλίνει γόνυ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὃν λατρεύει, καὶ λέγει· «Νῦν σκότος, ἔπειτα ἀλήθεια, καὶ τότε θεωρῶν τὸν Θεὸν ἢ ὑπὸ πυρός κατεσθιόμενος θὰ νοήσης πάντα... Εὐθύς ὡς ἡ ψυχὴ μου εἶπε τοὺς λόγους τούτους, τὸ ἄλγος μου ἔπεσε· τὸ ἔσπερας δὲ ἐπανῆλθον οἶκαδε ἐκ τοῦ ἄλσους, ἄλλοτε μὲν γελῶν ἐπὶ τῇ μωρίᾳ τῶν ἀνθρώπων, ἄλλοτε δὲ πάσχων εἰσέτι ἐκ τῆς ταραχῆς τῆς ψυχῆς μου» (Αὐτ. 765).

Ἡ ποίησις τοῦ Γρηγορίου εἶναι, κατὰ τὸν Villemain, ποίησις ἀληθῆς ἔχουσα τι μεγαλοπρεπές. Ἡ τραγωδία τοῦ Χριστοῦ πάσχοντος, ἀτυχῆς οὔσα ἀπομίμησις τοῦ Εὐριπίδου, περιέχει ὅμως καὶ μέρη τινὰ ἐξόχου πάθους. Θαυμασία πρὸ πάντων εἶναι ἡ σκηνὴ ἐκείνη, καθ' ἣν παρὰ τοὺς πόδας τοῦ σταυροῦ ἡ τεθλιμμένη μήτηρ λαμβάνει παρὰ τοῦ θνήσκοντος αὐτῆς υἱοῦ τὴν ἄφεισιν τοῦ ἀποστόλου Πέτρου, ὅστις, λέγει αὕτη, ἤμαρτεν ἐκ φόβου πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ Γρηγόριος εἶναι, κατὰ τὸν αὐτὸν Villemain, ὁ ποιητὴς τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς· ἡ ποίησις αὐτοῦ πλὴν τῶν ἐλλεί-

ψεων έχει και μεγάλα πλεονεκτήματα, και δὴ τὰ δύο ταῦτα, ἤτοι τὴν φυσικὴν χάριν καὶ τὴν ἀληθῆ μελαγχολίαν.¹

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ὡς ρήτωρ ἐκκλησιαστικὸς. Μετ' ἀληθοῦς ἐγκαυχήσεως ἀτενίζει τις εἰς τὸ ὕψος τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων καὶ ἀπλήστως ἐντρυφᾶ εἰς τὴν μελέτην τῶν ἀριστουργημάτων αὐτῶν· ἀλλ' ὑφ' ὁποίας κυριεῦται λύπης, ὅταν ἀπὸ τοῦ ἐνδόξου ἐκείνου παρελθόντος ἐπαναφέρῃ τὸ ὄμμα εἰς τὸ παρόν, ὅταν, ἀφείς τὸ ἰδεῶδες ἐκεῖνο, ἐπανεέλθῃ εἰς τὴν πικρὰν πραγματικότητα! Θ' ἀνατείλωσιν ἄρά γε καὶ αὖθις ἐν τῷ ὀρίζοντι τῆς Ἐκκλησίας τοιοῦτοι πολύφωτοι ἀστέρες; Θὰ ἴδῃ καὶ πάλιν ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία ἡμέρας δόξης καὶ μεγαλείου; Εἶθε!

I. ΜΟΣΧΑΚΗΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ ΚΑΙ ΔΥΝΑΜΕΩΣ
ΤΗΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

(Ἴδε τόμον Δ'. τεῦχος ΙΑ' καὶ ΙΒ' ἀριθ. 346)

Πῶς δὲ καθίσταται ἱκανὴ ἡ κλασικὴ φιλολογία νὰ διατελῇ διδάσκαλος εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας; Τοῦτο πρόκειται νὰ ἐξηγηθῇ ἐν τοῖς ἐπομένοις. Ἐν πρώτοις παρατηροῦμεν ὡς πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ὅτι τὸν ἐλληνισμόν ἐδημιούργησαν ἰδιάζουσαι περιστάσεις. Διότι καὶ ἐν Ἑλλάδι ὁ μὲν κοινωνικὸς βίος προῆλθεν ἐκ τῶν κόλπων τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς φυλῆς, ἡ δὲ πατριαρχικὴ μοναρχία ἦν ὁ ἀρχικὸς τύπος τῆς κυβερνήσεως, μεταγενέ-

¹ Πλειότερα περὶ τῆς ποιήσεως τοῦ Γρηγορίου ἴδε Villemain ἐνθ' ἄνωτ. σ. 133 κ. ἐφ. A. Grenier, La vie et les poésies de saint Gregoire de Nazianze.